

МУАММОЛИ ЁНДАШУВ” ТУШУНЧАСИНИ АНИҚЛАШТИРИШГА ДОИР ТУРЛИЧА ЁНДАШУВЛАР

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.70.70.028>

Джуроева Дилноза Шакиржоновна,

*Термиз давлат университети, алгебра ва геометрия кафедраси
ўқитувчиси*

Аннотация. Кейинги йилларда олиб борилган тадқиқотларда “Муаммоли ёндашув” мустаҳкам ўрин эгаллаб бормоқда. Чунки, асосий эътибор ўқувчиларда ўқув фаолиятининг асоси бўлган “ўқув кўникмалари”ни шакллантиришга йўналтирилмоқда. Масалалар ечиш жараёни ўқув фаолиятининг муҳим кўринишларидан бўлиб, ўқувчилар айнан шу жараёнда назарий материални амалиётда қўллаш кўникмаларини чуқур эгаллашади, ижодий фаолиятлари шаклланади ва ижодий қобилиятлари ривожланади.

Таянч сўзлар: масала, муаммоли ёндашув, ностандарт масалалар, ижодий қобилият, муаммоли вазият.

Жахон миқёсида таълим соҳасида янгиликлар яратиш борасида тадқиқотчи-олимлар бугунги кунда таълим олувчиларга фанга оид ностандарт масалаларни ечиш усулларини ўргатувчи, мактаб таълим олувчиларига бундай масалалар тўғрисида аниқ маълумотлар берувчи, таълим олувчиларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш бўйича илмий тадқиқот ишлари олиб борилмоқда.

Республикамизда 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг устувор йўналишида « фанларни чуқурлаштирилган тарзда ўрганиш» вазифалари белгилиб берилган. Бу таълим жараёнини зарур ахборотлар билан таъминлаш, уларни ўзлаштириб боришнинг мақбул ечимларини топиш ва жорий қилиш имкониятларини кенгайтиради. “Олий таълим билан қамров даражасини ошириш, халқаро стандартлар асосида юқори малакали, креатив ва тизимли фикрлайдиган, мустақил қарор қабул қила оладиган кадрлар тайёрлаш, уларнинг интеллектуал қобилиятларини намоён этиши ва маънавий баркамол шахс сифатида шаклланиши учун зарур шарт-шароит яратиш” каби вазифалар белгиланган.

“Масала” ва “муаммоли вазият” кўп жиҳатдан бир-бирига ўхшаш бўлади. Лекин у бу борада изланишлар олиб борган кўплаб тадқиқотчиларнинг тадқиқотларида мураккаблаштирилмайди. Масалан, тадқиқотчи Л.М.Фридман муаммоли вазиятни бошланғич деб ҳисоблайди ва масала шу асосда юзага келади, деб тушунтиради. [2].

Муаммоли ҳолат кенг методик ҳодиса бўлиб, у ўзига топшириқларни ҳам, топшириқларни бажараётган субъект – таълим олувчиларни ҳам қамраб олади. Муаммоли ҳолатда иштирок этган таълим олувчи фаол фикрлайди, ўзида мавжуд билим, тажрибани мустақил ишлатади, ечимга мустақил етиб келади. Ўқув муаммоси уни англаган, тушунган таълим олувчи учунгина муаммо саналади. Ўқув муаммосини субъект учун муаммоли ҳолатга айлантириш мақсадида унинг таркибида икки ёки ундан ортиқ топшириқ келтирилади. Агар таълим олувчи муаммони тушуниш учун берилган топшириқларнинг бирортасини тушунмаса (масалан, бир ғознинг олдинда, иккитасининг кейинда учаётган ҳолати), иккинчи ҳолатга (масалан, бир ғознинг орқада, икки ғознинг олдинда учаётган ҳолати) ўтилади. Ўқув ҳолатларининг биридан иккинчисига ўтиш, қўйилган асосий муаммони тушунишни таъминлайди. Гарчанд топшириқдан топшириққа ўтиш кўп вақтни тақозо қилса-да, таълимда нуқсонлар бир қадар камаяди. Бу муаммоли таълимнинг ўзига хос самарадорлигидир. Р.Ибрагимовнинг тадқиқот ишида муаммоли масала, топшириқлар турлари ва улардан фойдаланиш технологиялари ўз ифодасини топган [4]. Муаллиф бундай масала-топшириқларнинг а) муаммоли хусусиятга эга саволларга оид масала-топшириқлар; б) турли усулларда ечиш мумкин бўлган масалалар; в) мазмунан бир хил, аммо ечиш усуллари турлича бўлган масалалар; г) шарти етарли бўлмаган масалалар; д) ортиқча маълумотга эга масалалар; е) бутунлай нотўғри маълумотга эга масалалар; ж) турли хил фаолиятни умумлаштиришга мўлжалланиб ечиладиган топшириқлар; з) предметлараро алоқадор мазмундаги масалалар турларига ажратган [4].

Бизнинг фикримизча муаммоли ёндашув орқали бериладиган масалалар, махсус мақсадли масалага эҳтиёж борлиги ва қайд этилган муаммонинг инсон томонидан номаълум нарсаларни топиш пайтида тизимнинг баъзи бир таркибий қисмлари субъект учун масалага айланади. Муаллиф фикрича, “инсон ечим излаш йўлидан борадими ёки йўқми, барибир, масала мавжуд бўлади, чунки субъект учун масала тизимининг муаммоли эканлигини англаш ва мақсадли кўрсатманинг (ёки субъектив эҳтиёжнинг) мавжудлиги муҳимдир, холос”.

Юқорида билдирилган фикрларга шуни қўшимча қилиш мумкинки, масала ҳақидаги тушунчани у ёки, бу маънода қўллашда муаллиф томонидан “масала” атамасига қандай мазмун юклатилганлиги, у қайси муаллифларнинг фикрларига таяниб иш юритаётганлигига, қандай ҳолатларга қарама-қарши фикр билдираётганлигига ҳам жиддий эътибор қаратиш керак.

Масаланинг асосий белгиси шундан иборатки, унда вақтинча ечим воситалари йўқ, яъни кетма-кетликда белгилаб қўйилган жараёнларни,

маълум мундарижа (умумий қолипдаги жавоблар)ни тўғридан-тўғри қўллаш имконияти бўлмайди. Бу эса масалани нисбий қилиб қўяди; муаммоли савол эса, бор-йўғи, ҳали унинг ечимини билмайдиган киши олдига масала қилиб қўйилади. Бундан ташқари масала муаммоли вазиятдан фарқланади. Биринчи ҳолатда савол аниқ ривожлантирилган, иккинчи ҳолатда эса ҳали ривожлантирилмаган бўлади. Муаммоли вазият педагогик масалаларни тузишда негиз масаласини ўтайди.

Масаладан фойдаланишдаги муаммо шундаки, фанни ўқитишда у турлича жиҳатлардан, нуқтаи назарлардан иборат бўлади: бу – таълим бериш жараёнида масаланинг хизмат ва мақсадларини аниқлаштириш, масалаларни турлаш ва таснифлаш, мазмун ҳамда ечиш усулларини аниқлаш, масалани ечишга ўргатиш усулларини такомиллаштириш, назарий билимлар ва масала ўртасидаги ўзаро боғлиқликни очиш деганидир. “Берилган савол”нинг бу ва бошқа жиҳатлари психологик-педагогик, дидактик ва методик адабиётларда ўз аксини топган. Шундай бўлсада, юқорида айтиб ўтилганлар фикрларнинг ҳаммаси ҳам тўғри бўлмаслигини тан олиш керак.

Г.А.Балл [1], В.В.Давыдов [7], Д.Б.Эльконин [6] ларнинг ишларида ўқув фаолияти ўқув масалалари тизими тарзида баён қилинган. Масалан, Д.Б.Эльконин таълим жараёнини ўқувчилар олдига қўйилган таълим мақсадларига эришишга йўналтирилган ҳаракатлар мажмуаси тарзида таърифлайди. Айнан, ўқув масаласини ўқув фаолиятининг бирлиги сифатида қарайди. Бундай қараш эса дидактикада муаммоли ёндашув тушунчасини яратилишига олиб келган. Ушбу (муаммоли) ёндашув талабларига кўра, янги билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш махсус лойиҳалаштирилган вазиятлар тизими асосида амалга оширилади. Бунинг учун эса, ўқув-билув масалалари мажмуасидан фойдаланилади.

Г.Д.Бухарова масалавий ёндашувни ўқувчиларнинг шундай фаолияти сифатида тақдим қилганки, бу фаолият турли хил масалалар тизимини қўллашни ва уни ечишни тақазо қилади. Демак, ҳар бир босқичда нафақат маълум масалалар тизимини ажратиб олиш, балки уларни муваффақиятли еча олишни ҳам тақазо қилади.

Г.Д.Бухарованинг таъкидлашича, муаммоли ёндашув биринчи навбатда инсонда фикрлаш қобилиятларини шакллантириш ва ривожлантиришга йўналтирилган бўлиб, у шу асосда инсонда ақлий ҳаракатларни ва амалларни зарур даражасининг шаклланганлигини таъминлайди[9, 48-бет]. Шунингдек, муаммоли ёндашувга мурожаат қилишнинг долзарблиги қуйидагиларга таянган ҳолда асослашга ҳаракат қилган: биринчидан, мактабда математика ва табиий-илмий фанларни ўқитишга вақтнинг кескин камайиб кетганлиги; иккинчидан,

фундаментал фанларни ўрганиш ўқувчиларда илмий тафаккурни, илмий дунёқарашнинг шаклланишига, ўқувчилар томонидан келгусида инженерлик ва техника соҳасини эгаллаш бўйича зарур билимлар тизимини эгаллашларига хизмат қилади; учинчидан, масалаларни ечиш ҳар доим инсоннинг ақлий қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган бўлиб, улардаги ижодий потенциални ривожлантиради. Ҳаёти давомида инсон хоҳлайдими йўқми, турли хил масалаларни: ижтимоий, касбий, ишлаб чиқариш мазмунидаги, ўқув, маиший ва бошқа масалаларни ечишга тўғри келишини кўрсатган.

У.Ж.Содиқовнинг фикрича масалавий ёндашувнинг моҳияти ўқувчиларда таълим олишга ижобий мотивацияни ўқув масалаларини ечишга ўргатиш усуллари, методлари ва методикасига ўргатишни, уларнинг ижодий қобилиятларини пайқашга имкон яратади. [3]

Бу борада шуни эслатмоқ ўринлики, ностандарт масалаларни тизимлаш масаласида кўплаб илмий ишлар қилинган, қўлланмалар яратилган. Бу изланишларда ностандарт масала ҳар хил асосларда таснифланган. Масалан, фанлар бўйича, талаблар бўйича, мураккаблиги бўйича, масалани ечиш пайтидаги ақлий фаолият бўйича, шартни эълон қилишдаги ривож бўйича ўқитиш жараёнида дидактик асослар ва бошқа белгилар бўйича фикрлар илгари сурилган, яъни ҳар хиллик юзага келган.

Жуда кўплаб тадқиқотчиларнинг изланишларида белгиланган масалаларни таснифлашда ўзига хос ёндошув зарурлиги таъкидланади. Таъкидлаб ўтмоқ ўринлики, кўриб чиқилган вариантларда битта камчилик учрайди: “ҳар хил таснифланган рукнлар бир-бирига мос келмайди, яъни “бир-бирини ёпиб кўяди”, уларни бирлаштириш эса ностандарт масалаларнинг яхлит йиғиндисини ташкил этмайди”.

Кейинги йилларда олиб борилган тадқиқотларда “Муаммоли ёндашув” мустаҳкам ўрин эгаллаб бормоқда. Чунки, асосий эътибор ўқувчиларда ўқув фаолиятининг асоси бўлган “ўқув кўникмалари”ни шакллантиришга йўналтирилмоқда. Масалалар ечиш жараёни ўқув фаолиятининг муҳим кўринишларидан бўлиб, ўқувчилар айнан шу жараёнда назарий материални амалиётда қўллаш кўникмаларини чуқур эгаллашади, ижодий фаолиятлари шаклланади ва ижодий қобилиятлари ривожланади.

Биз эса таълим олувчиларни кучли қизиқиш ва ҳаяжонга солиб кўядиган масалаларни ностандарт сифатида таклиф ва тавсия этамиз. Чунки фанларни ўқитишда юқорида баён этилганларга хос бўлган бундай ёндашув бизга, таркибида ностандарт масалалар бўлган, айти пайтда, таълим олувчиларда ижодий фаолиятни фаоллаштиришга хизмат қиладиган ўқув материаллари ишлаб чиқиш имконини берди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. <https://www.studmed.ru> › ball-ga-teoriya-uchebnyh-zadach-psihologo-ped... Балл Г.А. Теория учебных задач: Психолого-педагогический аспект. разное. pdf; 836.2 КБ; добавлен 12.04.2011. М.: Педагогика, –184 с.
2. Фридман Л.М. Психопедагогика общего образования. –М.: ИПП, 1997. – 286 б.
3. Содиков У.Ж. Математикани ўқитишда масалавий ёндашув орқали ўқувчилар ижодий қобилиятларини ривожлантириш методикаси.: Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган дис.Автореф. –Т., 2020. –18 б.
4. Ибрагимов Р. Бошланғич синф таълим олувчилари билиш фаолиятини шакллантиришнинг дидактик асослари: Дис. ...пед. фан. док. ...–Т., 2005. –249 б.
5. Абдуллаева Б.С., Джураева Д.Ш., Джуракулова А.Х. Математика ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма. Тошкент:“Турон-иқбол”, 2020. – 220 б.
6. Эльконин. Д.Б. Избранные психологические труды/ Д.Б.Эльконин. М.: Педагогика, 1999.- 560 с
7. Давыдов В.В. Методология и методика психолого-педагогического исследования: учеб. пособие для вузов/ В.В.Давыдов, П.И.Образцов, А.И.Уман.-М.: Логос, 2006.-128 с.
8. Бухарова Г.Д. Основные понятия теории решения задач и теории обучения решению задач// Образование и наук.-2011.-№3 (82).-С.44-58.
9. Djurakulova A. X. Development of creative abilities of younger students in mathematics lessons //Научные горизонты. – 2019. – №. 2. – С. 42-46.